

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.4.15

UDK 821.163.4(497.6).09

Primljeno: 02. 08. 2021.

Vildana Pečenković, Nermina Delić

IDENTITETSKA PITANJA U BOŠNJAČKOJ KNJIŽEVNOJ ZNANOSTI NA POČETKU XXI STOLJEĆA

U vremenu s kraja XX i početka XXI stoljeća bošnjačka književna znanost našla se, kao i njezina književnost stoljeće prije, u dokazivanju vlastite samobitnosti. Novija generacija bosanskohercegovačkih književnih historičara i teoretičara u brojnim studijama potvrđuje opravdanost primjene različitih književnoteorijskih koncepata u proučavanju bošnjačke književne prošlosti, pri čemu su među najvažnijim pitanja identiteta. S tim u vezi, u radu će fokus biti stavljen na dva važna pitanja. Prvo je višedecenijsko zanemarivanje bošnjačke književnosti a posljedično tome i znanstvenih istraživanja njenih strukturno-poetoloških osobenosti. Drugo pitanje, a na koje se u radu nastoji dati odgovor, postavljeno je u studiji *Književnost i identitet* Vedada Spahića. Ovaj teoretičar smatra da su najznačajniji trenuci književne znanosti oni kada ista, govoreći o književnosti, otkriva dubinske strukture čitave kulture. Pored Spahića u korpusu literature koja tretira predmetnu problematiku nezaobilazne su studije Enesa Durakovića, Sanjina Kodrića te niza drugih bošnjačkih teoretičara i historičara književnosti. Njihovi radovi nedvosmisleno potvrđuju da bošnjačka književna identitologija danas egzistira u prostorima pomjerenih granica stroge autonomije znanosti o književnosti.

Ključne riječi: bošnjačka književnost; književna znanost; identiteti

BOSANSKOHERCEGOVAČKI KULTURNI I KNJIŽEVNI KONTEKST

Svako znanstveno istraživanje započinje identificiranjem problema koji do tada nije (ili nije u dovoljnoj mjeri) bio predmet znanstvenih propitivanja. Detektiranje takvog problema traži odgovore koji će udovoljiti spoznajnim zahtjevima znanosti, proširiti saznanja i potaknuti na dalja istraživanja. Postoje, međutim, i ona pitanja u okvirima humanističkih znanosti koja uprkos brojnim studijama, činjenicama i čvrstim metodološkim osnovama i dalje ostaju otvorena. Jedno od takvih jeste pitanje uspostavljanja bosnistike kao znanstvene discipline, a unutar nje pitanje izučavanja bošnjačke književnosti kao i autoreferentne refleksije o bošnjačkoj književnoj znanosti. Put od predznanstvenih lutanja do znanstveno utemeljene koncepcije bosnistike nije bio jednostavan. Govoriti danas o bosnistici znači imati na umu dosadašnje preokupacije književnih historičara i teoretičara, pitanja o kojima su se vodile diskusije i ona na koje se nastojalo dati odgovor u posljednjih nekoliko decenija, ali jednako tako i otvoriti još niz novih.

Odgovor na pitanje šta je bosnistika, prema Kodriću (2017: 26), uključuje i čitav niz drugih pitanja, među kojima su i ona načelna koja se odnose na ukupnost književnih fenomena u Bosni i Hercegovini, statusa i identiteta, povijesnorazvojnih procesa i pojava koje ih obilježavaju. Sa druge strane ovaj autor postavljena pitanja veže za tradiciju proučavanja književnosti u Bosni i Hercegovini i za ono što je ukupnost znanstvenog bavljenja bosanskohercegovačkim književnim praksama sve do danas, a posebno za ono što su modaliteti njezina statusnog posmatranja i određenja. Svi odgovori, pokazalo se, podrazumijevaju širi, bosanskohercegovački integralni kontekst, prije svega kulturnohistorijsku i književnohistorijsku realnost supostojanja bošnjačke, hrvatske, srpske književnosti u Bosni i Hercegovini, književnosti manjina ali i književnosti autora iz dijaspore, te uže kontekste partikularnih osobitosti svake od postojećih jezičkih i književnih praksi u Bosni i Hercegovini, a prije svega bošnjačku književnost.

Za razliku od kroatistike, srbistike i drugih naučnih disciplina koje za predmet izučavanja imaju vlastiti jezik, književnost, kulturu i identitet, bosnistika i danas nailazi na relativizaciju i negiranje svoga merituma. Kompleksnost statusa bosanskohercegovačke književnosti i književne znanosti pitanje je koje je i danas aktuelno. Bosanskohercegovačku književnost moguće je predstaviti kao integralnu cjelinu u čijim okvirima supostoje i interferiraju tri književne tradicije: hrvatska, bošnjačka i srpska te uz njih još i književne tradicije manjina, poput jevrejske i romske. Ukupnost bosanskohercegovačke književne i kulturne prakse XX stoljeća moguće je podvesti

pod ono što je Dioniz Đurišin nazvao (1997: 11) „posebne interliterarne zajednice kojima su svojstveni tipološki i historijski bliski oblici udruživanja i integrisanja pojedinih nacionalnih književnosti”.¹

Modificirajući ideju preklapljenih elipsi kao modela suegzistencije i interferencije južnoslavenskih nacionalnih književnosti zasnovanog na decentriranom dvofokalnom sistemu gravitacionih centara, Spahić zastupa figuru krugova koji se međusobno preklapaju pri tome zadržavajući svaki svoj centar i periferiju. Upravo uvažavanje koncepta kompozitne integralnosti, smatra Spahić, ispostaviće se kao ključna pretpostavka razumijevanja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta, u okviru kojeg se kulturne tradicije bosanskohercegovačkih naroda nalaze u specifičnom odnosu obilježenom stalnim osciliranjem između bosanske integralnosti i nacionalnih posebnosti (Spahić 2017: 7). Spahić smatra da ovakav pristup daje potrebnu širinu u razumijevanju nacionalnih književnih identiteta, koje ne suspendira, već naprotiv afirmira mogućnost dvojne ili višestruke pripadnosti pisca pojedinim književnostima, te isti predstavlja simbolično u vidu krugova koji se međusobno dodiruju i križaju:

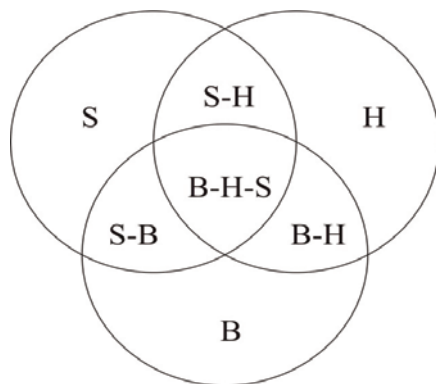

Grafikon 1. Kompozitna integralnost bosanskohercegovačke književnosti prikazana u Spahić (2017)

Na sličan način je dvije godine ranije u studiji „Kulturni identitet Bosne i Hercegovine“ Ivan Lovrenović (2015: 42) pisao o dualitetu bosanskohercegovačke duhovne i kulturne situacije koji se ogleda u tome da, na jednoj strani, u sferi visoke kulture, imamo tri zasebne kulture, obilježene visokim stepenom izolacije između tri kulturna entiteta, ali sa organskom jedinstvenosti koja se uspostavlja između svake od tri kulture u dijelovima pučke kulturne sfere, gdje je, smatra Lovrenović, aktivan zajednički

¹ Ideju interliterarnosti bosanskohercegovačke književnosti u svojim su istraživanjima zastupali Enes Duraković (2010, 2012, 2015), Nihad Agić (2010), Ivan Lovrenović (2015), Sanjin Kodrić (2017), Šeharzada Džafić (2015), Vedad Spahić (2016, 2017)

fond kulturnih modela i stvaralačkih zakonitosti, čije je funkcioniranje kompleksno i događa se bilateralno, u svakoj od dvojnih kombinacija: srpsko-hrvatskoj, hrvatsko-bošnjačkoj, bošnjačko-srpskoj, ali i kroz interferencije između svih triju elemenata.

Grafikon 2. Prožimanja na razini pučke kulture shematski, Lovrenović (2015)

Do kraja XIX stoljeća (dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu) književno stvaranje se odvijalo u tri paralelna toka utemeljena na različitom religijskom identitetu: muslimanskom, katoličkom i pravoslavnom, kojima se od polovine XVI stoljeća priključuje i književno-kulturna djelatnost Jevreja. Iako povezane narodnim bosanskim jezikom, sve tradicije vlastito književno stvaralaštvo distingvirale su žanrovski, tematski, sadržajno i motivski, a kao najizrazitija karakteristika ispoljena je činjenica da je unutar srpske književne tradicije dominantno pismo ćirilica, hrvatske – latinica, muslimanske – arebica. Ipak, supostojanje različitih književnih tradicija u okviru jedne državno-teritorijalne cjeline ublažavano je duhom i idejama vremena, općom narodnom atmosferom i zajedničkim osjećajima pripadnosti bosanskom zavičajnom prostoru, što je neumitno vodilo zbližavanju i prožimanju. Stoga Lovrenović i naglašava zasebnost elitnih književnih i kulturnih tradicija za razliku od pučke kulture u kojoj dolazi do interferencije jednakih i sličnih elemenata (grafikon 2).

Svaki od predstavljenih koncepata poimanja bosanskohercegovačke kulture, u čijim se temeljima zrcali i istost i različitost identiteta, mogao bi se, prema matrici bosanskohercegovačke kompleksnosti proširiti na složene odnose bližeg južnoslavenskog prostora i neposredne uticaje iz susjedstva, kao i na šire evropsko tlo. Dakako, u svemu tome linije razgraničenja nikada nisu čvrsto omeđene, nego se granica

istovremeno promatra i kao mjesto razgraničenja i spajanja različitih kultura, civilizacija, identiteta, upravo u skladu sa Karahasanovim opisom granice kao same objektivnosti, jer su:

„...dva identiteta koja se u granici susreću jednako konstitutivna i jednako prisutna. U granici se susreću dvije jedinice prostora, ili dvije jedinice vremena, ili dvije jedinice smisla, i obje te jedinice moraju svojim identitetima biti jednako prisutne, moraju u jednakoj mjeri konstituirati granicu kao mjesto svoga susreta da bi se zaista radilo o granici. Zato je granica dramsko mjesto *par excellence* jer je mjesto napetosti i zato je tako izrazito plodna.“ (1997: 111)

Stoga, linija razgraničenja unutarnjeg i vanjskog, onog što pripada jednoj kulturi/tradiciji/identitetu nikada nije čvrsta i nepropusna, nego porozna i elastična. Iz toga proizilazi da bi se Spahićev i Lovrenovićev model bosanskohercegovačke kulture i književnosti mogli prošiti uz naglašavanje propusnosti granice unutar i van svake od navedenih tradicija, a što bi se moglo predstaviti i na sljedeći način:

Grafikon 3. Interferentnost književnih tradicija na užem bosanskohercegovačkom i širem južnoslavenskom prostoru

Na grafikonu br. 3 u fokusu je propusnost granica kao mjesta na kojima se odvajamo od drugih, ali i spajamo s njima. Tu dvosmislenost pojma granice naglašava i ruski semiotičar Jurij Lotman (2004: 202) za kojeg granica u isto vrijeme pripada

objema pograničnim kulturama, objema semiosferama koje se graniče. Takva priroda granice omogućava da i kada je jedna njezina strana čvrsto hermetizirana, druga bude otvorena prema izvanjskom. Priroda granice i identiteta koje razdvaja, a koji su u neposrednom kontaktu, takva je da u komunikaciji između njih uvijek postoji određen stepen međuovisnosti koji ne počiva samo na sličnostima (prostor i sadržaj) već više na razlikama, a razlika odnosno drugost su pretpostavka zrcaljenja, delimitacije i izgradnje identiteta. Granica je ta koja određeni identitet potvrđuje i ovjerava. Kompleksnu prirodu bosanskohercegovačke realnosti potvrđuje i činjenica da je država od najstarijih vremena bila izložena vanjskim utjecajima, a nerijetko i u samom fokusu interesa evropskih i svjetskih sila.² U ovakvoj, historijski kompleksnoj, politički nestabilnoj i različitim tradicijama isprepletenoj zemlji, nije ni čudo da njena književnost i kultura nemaju unilateralan karakter i da teže multikulturalizmu, interkulturalizmu i transkulturalizmu. Nirman Moranjak-Bamburać o tome piše kao o "jedinstvu u različitosti":

„Zato, ako želimo dokazati tezu o kulturnom sinkretizmu kao generativnom mehanizmu svih substrukturnih sastavnica, moramo tekst bosanske kulture razmotriti u njegovom udvojenom, utrojenom, u višestručenom vidu. Ideju mnoštva mora se onda uključiti u proces uzajamnog shvatanja različitih, isključivih i uzajamno pretpostavljenih duhovnih svjetova. Iz takve pokretne dijagonale, kulturna historija Bosne i Hercegovine treba da se pojavi u svom supstancijalnom vidu, kako bi njen opis prevazišao svoj mozaični karakter: jedno pored drugog, ali i jedno preko drugog, jedno u drugom – Ja i Drugi.“ (1998: 111)

Kada se iz ovog rakursa promatra bosanskohercegovačka književnost, ne čudi što se ista, za razliku od jezički i kulturalno bliskih književnosti u neposrednom okruženju, i sa mnogo više negiranja i osporavanja, ustoličavala kao književnohistorijska i

² S tim u vezi, prvi momenat povijesnog značaja je pojava „bosanske hereze“ – Crkve bosanske, koja se u Bosni zadržala skoro pet stoljeća, a koja je bila sasvim nezavisna od utjecaja rimske i vizantijske crkve. Pored toga što je izazivalo pažnju širih razmjera, ovom se pitanju i danas poklanja jednaka pažnja, jer su neke teme još uvijek nerazjašnjene i, zbog brojnih kontradiktornosti, u naučnim krugovima i dalje otvorene. Drugi značajan faktor, jedinstven u historiji osmanske ali i evropske kulture je masovno prihvatanje islama od strane Bošnjaka odmah po dolasku Osmanskog Carstva, koje je na ovim prostorima četiri stoljeća zadržalo čvrstu autoritarnu vladavinu. Treći put kada se našla u fokusu jeste rješavanje tzv. Istočnog pitanja 1878. godine, kada Austro-Ugarska dobija mandat okupacije Bosne i Hercegovine. U centru svjetske politike Bosna i Hercegovina se našla još dva puta: Sarajevskim atentatom, koji je bio povod izbijanja I svjetskog rata 1914. godine, te posljednjim sukobom i agresijom na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995). Historija, dakle, svjedoči da je ova zemlja stalno mjesto sukoba i u različitim vremenima aktivni ili pasivni sudionik širih, regionalnih ali i evropskih pitanja. (Pečenković 2014: 134)

književnoteorijska činjenica. Tokom XX stoljeća pa i danas stvari se s tim u vezi nisu suštinski promijenile, na šta, pišući o opsesivnoj potrazi za autentičnošću identiteta karakterističnoj za južnoslavenske prostore, ukazuje Nikola Petković:

„I u teoriji i u praksi, slijedeći dinamiku **ja** i **ne-ja**, u kojoj **ja** treba ograditi vlastiti prostor i iz njega odstraniti **ne-ja**, politika identiteta sebe je uvjerila da sudjeluje u pravičnoj rekonstrukciji baš onih identiteta koje je bivši socijalistički režim dekretom i preko noći, u ime zajedničke budućnosti proskribirao.“ (2020: 21)

BOŠNJAČKA KNJIŽEVNA TRADICIJA I KULTURNI IDENTITET

O identitetu i njemu srodnim fenomenima promišlja se još od antičkih vremena, no društveno-analitička upotreba ovog termina mnogo je mlađeg datuma. Međutim, kako stvari stoje, jedino što se do danas uspjelo jeste da se prevaziđe ideja o postojanosti identiteta, i to uprkos činjenici da je „‘identitet’ kao gotovo pomodan termin buknuo nakon pada Berlinskog zida i devedestih godina prošlog stoljeća u akademskim krugovima zamijenio sveto trojstvo roda, rase i klase“ (Petković 2020: 82). Nedostatak jasne koncepcije i nedvosmislenih zaključaka odnosi se na višeznačnost i pluralnost pojma identitet, koji se danas sve više tumači kao proces a ne stanje, a ta dinamička ekstenzija oblikovana je vremenom (i u vremenu):

„I baš je dimenzija vremena ta koja u proces konstrukcije «identiteta», svojim sadržajem, unosi varijante kulturnih, kulturalnih, povijesnih, geopolitičkih, političkih... elemenata koji, jedan po jedan i svi zajedno, ulaze u polje istraživanja i tako dalje kompliciraju ionako složenu podlogu na kojoj se oblikuje materijal iz kojeg se konfiguriraju «identiteti».“ (Petković 2020: 27).

Pitanja identiteta i identifikacije iznimno su važna za sva društva, posebno za ona na koja su, kao na bosanskohercegovačko, historijski preokreti ostavili značajnog traga. Identitet nije trajna kategorija nepodložna promjenama već je u stalnom kretanju. Ekspanzija pojma identitet u humanističkim i društvenim znanostima i javnom diskursu, desila se šezdesetih godina prošlog stoljeća u SAD, prvenstveno zahvaljujući radu Erika H. Eriksona, koji je u psihologiji raširio pojam identiteta i izgradio primjenljivu psihosocijalnu teoriju razvoja identiteta. Erikson je pojam identiteta smjestio u društveni i historijski okvir i na taj način povezoao intimno i

subjektivno sa objektivnim, društvenim i kulturnim.³ Razvijajući teoriju o kulturnom identitetu, njemački teoretičar Jan Assmann smatra da je neophodno razlikovati individualni i kolektivni identitet iako su i jedan i drugi u konačnici kulturni identiteti. Razlika između „ja-identiteta i mi-identiteta se, dakle, ni u kom slučaju ne bi trebalo da vidi u tome da je prvi *samonikao*, a drugi kulturna konstrukcija. *Samonikli* identitet ne postoji. No, s druge strane postoji razlika u tome da kolektivni nije, kao što je to personalni, upućen na prirodnu evidenciju tjelesnog supstrata“ (2005: 154).

O kulturnim identitetima piše i Zagorka Golubović (1998: 34) ističući da se u njima presijecaju prošlost, sadašnjost i budućnost, tradicija i zajednički život, osjećanje zajedničke pripadnosti i solidarnosti. On se postulira kao obrazac zajedničkog načina života, mišljenja i iskustva na čijoj se osnovi razvijaju saznanje i različite vrijednosti.

„Kultura izvan svake sumnje igra krucijalnu ulogu ne samo u konstruiranju i uspostavi 'identiteta' nego i u očuvanju njihove stabilnosti i osiguravanju specifičnih razlika koje 'identiteti' moraju posjedovati da bi se o njima argumentirano raspravljalo bilo kao o sumjerljivim ili nesumjerljivim kategorijama i konceptima.“ (Petković 2020: 29)

Slovenačka teoretičarka književnosti Jola Škulj (2000) smatra da se princip identiteta pojedinih kultura uspostavlja načelom drugosti ili – Bahtinovom terminologijom – principom dijalozizma. Kulturni identitet je mjesto susreta nekoliko međukulturnih implikacija, složenog višeglasnog karaktera, otvoren za vlastite promjene kako bi sačuvao vlastitost u novom kontekstu interesa. Škulj tvrdi da je kulturni identitet intertekst izražen u mnogim slučajevima u i putem tekstova o kulturi, uključujući književnost. Stoga se trajno interpretirani kulturni identitet nesumnjivo odnosi na područje istraživanja međukulturnih interakcija, dok se sa stajališta književnih studija pitanje kulturnog identiteta prvenstveno odnosi na književni identitet zajednice kojoj pripadamo. Škulj se u svom istraživanju poziva na Bahtinovo tumačenje kulturnog identiteta, prema kojem je književnost neodvojivi dio ukupnosti kulture i ne može se proučavati izvan ukupnog kulturnog konteksta. Književnost nije moguće izdvojiti od ostatka kulture niti izravno povezati (zaobilazeći kulturu) sa socijalno-ekonomskim ili drugim faktorima. Ti faktori utiču na kulturu u cjelini i samo kroz nju i zajedno s njom utiču na književnost.

³ Zasluga Eriksona je i u tome što je napravio distinkciju između pojmova identitet i identifikacija, smatrajući da je identifikacija prva faza u konstituiranju identiteta i da se ista ne može izjednačiti sa pojmom identitet. Da bi se mogla osjetiti vlastita samosvojnost, identitet razlike pretvara u drugost i na taj način drugost postaje konkretizacija razlike.

Sama problematika kulturnog identiteta uvijek upućuje na pitanje među kulturalnih interakcija. Književnost jednog naroda ne može postojati kao izoliran događaj i ne može se razumjeti bez kontakata s kulturom i književnosti drugih nacionalnih zajednica. Stoga se može zaključiti da je književnost međukulturni fenomen nastao pod utjecajem više različitih kultura (sa kojima dijelimo veze i različite odnose) ali i na koju utiče recepcija međusobne drugosti.

Govoreći o identitetu i njegovoj konstrukciji Petković posebno naglašava zapanjujuće sličnosti kultura bivše Jugoslavije, čije se singularne nacionalne povijesti, jezik/jezici, tradicije, sjećanja prepliću i koje su verzije jednog ako ne identičnog, onda jako sličnog narativa.

„Mi, Hrvati, Srbi, Bosanci, Crnogorci..., jedni smo drugima jako slični i to je nemala prepreka za forsiranje naših (u kuhinjama nacionalizama preporučljivo nepremostivih) nacionalnih, jezičkih, kulturnih razlika – razlika čija je uloga biti temeljem svakoga pojedinačnog forsiranja svake pojedinačne neponovljivosti i svake pojedinačne orginalnosti.“ (Petković 2020: 39)

Kao kontinuirani proces, proces nastajanja i nestajanja, koji se stvara u razlikovanju, identitet je u stalnom uspostavljanju identiteta sebe u odnosu na druge, kao i na prepoznatu drugost u vlastitom ja. Identitet se uvijek tumači u odnosu na drugog, a njegova konstrukcija podrazumijeva neprestanu borbu i težnju za samovrednovanjem.

Značajan doprinos ovoj oblasti dao je i kulturolog Stuart Hall (2001: 219) koji smatra da se identiteti konstituiraju u procesu reprezentacije, najčešće pripovjednim posredovanjem jastva, ali isto tako se konstrukcija identiteta vrši kroz proces ispoljavanja razlike. Identitet se konstituiraju samo preko odnosa s Drugim, prema onome što mu nedostaje, onome što Hall naziva *konstitutivna izvanjskost*.

Spoznaja drugosti kao izvorišta identiteta u fokusu je istraživanja i francuskog filozofa Jacquesa Derrida (1999) koji u djelu *Drugi smjer* tematizira pitanje identiteta. Derridaova je postavka da je svaki identitet u sebi aporetičan i da se, sam po sebi, nikad ne može identificirati bez protivječja. Kako su protivječja uvjetovana postojanjem Drugog, Drugi postaje ono što određuje subjekt. Derrida na ovaj način izriče tezu o drugosti kao osnovnom izvoru identiteta. Kao kulturni problem, identitet u ovakvom tumačenju implicira dvostruku razliku, vanjsku i unutrašnju, tj. onu u odnosu na druge, te onu u odnosu na vlastitu drugost. U tom smislu identitet uvijek ostaje otvoren i podložan re/konstrukciji.

U procesu nastanka i razvitka, mijena i transgresije, bosanski identitet zasnovan je na postavci kulture kao trodimenzionalne mreže, čija je konfiguracija podložna konstantnim izmjenama.

„Slijedeći tu slikovitu definiciju kulture, možemo utvrditi da za definiranje recepcije kulturnog naslijeđa od sintagme ‘složeni identitet’ više odgovara sintagma ‘zamršeni identitet’, koja odražava nemogućnost njegovog jednostavnog analiziranja, razumijevanja i prezentiranja. Riječ ‘zamršeni’ ovdje označava onu strukturu koja je nastala preplitanjem, vezanjem, stapanjem niti, i koja izdvajanjem ili raskidanjem bilo koje niti biva u cijelosti preoblikovana ili razorena.“ (Hadžimuhamedović 2012: 236)

Složenost i heterogenost korpusa koji je definiran pod nazivom bošnjačka književnost njeno opserviranje, tumačenje i usustavljivanje pojava i problema s kojima se susretala od najstarijih vremena do danas, obilježava, prema Muhsinu Rizviću (1994: 34) pojave estetsko-idejne reverzije, povratka, obratljivosti, odnosno estetsko-emocionalnog, duhovno-ambijentalnog, tematsko-motivskog i idejnog obnavljanja, autoinspiracije u svojoj književnoj tradiciji.

Slijedeći kulturne tokove koji su dolazili izvana, književni razvitak u Bosni i Hercegovini imao je vlastiti kontinuitet, u kojem su određene faze razvoja književnosti znale „ne samo da se preklapaju već i da se javljaju u posve promjenenom redosledu u poređenju sa onim koji je slovio upravo kao pravilo za razvojne tokove zapadnoevropske književnosti“ (Konstantinović 1983: 15). U uslovima realpolitike i modus videndija jugoslavenske federacije morale su se steći specifične pretpostavke koje bi označile zeleno svjetlo za početak sistematičnog proučavanja tako kompleksnih fenomena kakvi su bosanskohercegovačka i bošnjačka književnost. Naziru se tek od početaka sedamdesetih godina kada je i bošnjački narod politički priznat kao nacionalna činjenica. U razvoju identifikacijskih procesa u Bosni i Hercegovini koje su oblikovale i oblikuju karakter savremenog bosanskohercegovačkog društva ovaj period Džafić i Krčalo (2019: 172) nazivaju ”periodom nacionalne i jezičke identifikacije sa državom”, koji je okrunjen kada je jeziku vraćen naziv bosanski a narodu historijski naziv Bošnjaci. Uporedo s tim, tokom cijelog XX stoljeća, razvitak svijesti o identitetu Bošnjaka kao samosvojnog etnikuma pratila je i ideologija antibosanstva, odnosno negiranja Bosne i Bošnjaka i nastojanje da se isti srbiziraju/kroatiziraju, da im se ospore povijest, tradicija, kultura i identitet.

U rascjepu težnji i političkih interesa, većim dijelom XX stoljeća, nije se moglo pristupiti institucionaliziranju bošnjačke književnosti, pa ista nije bila u prilici da

”narativno uobličiti vlastitu, naučno utemeljenu književnohistorijsku pripovijest” (Duraković 2012: 118). Tek nekoliko je objavljenih studija u tom periodu kojima se nastojalo dijahronijski pratiti tokove razvoja bošnjačke književnosti i naznačiti njezine osnovne poetičke postulate. Bošnjačka povijest književnosti „u počecima svoga znanstvenog formiranja, praćenog surovim osporavanjima, bila je primorana brinuti oko dijahronijskog rasporeda činjenica s obzirom na nacionalno-društvenu pa tek onda književnu vrijednost tekstova” (Spahić 2008: 86). Stoga je refleksija o književnosti bošnjačkih autora u tom periodu balansirala između pozitivizma i impresionizma, miješajući znanstveno i ideološko stajalište, baveći se više književnom kritikom, nego teorijom i povijesti književnosti.

Sedamdesete godine XX stoljeća ipak su iskristalizirale konture bošnjačkog književno-kulturnog mišljenja. Tada nastaju prve sintetičke studije o bošnjačkoj književnosti a započinje i proces kanonizacije na čijim obrisima počiva i današnji bošnjački književni kanon. U tom kontekstu od centralne je važnosti djelovanje Mithada Begića, Muhsina Rizvića i Alije Isakovića. Objavljivanje Isakovićevog *Biserja*, prve antologije muslimanske književnosti, 1972. godine, Begić je ocijenio kao ”kulturni događaj prvog reda” (Isaković 1990: 5). Afirmiranjem ove književnosti u predvečerje raspada druge Jugoslavije i njenim izdavanjem iz hrvatske odnosno srpske književne povijesti i formalno je priznata višestoljetna bošnjačka književna tradicija. Istina, za kratko, jer će uporedo sa izbijanjem i trajanjem ratnih sukoba 90-tih godina nastaviti njeno negiranje.

Ne čudi stoga da je gotovo cjelokupno proučavanje bošnjačke književnosti tokom XX stoljeća bilo na izvjestan način u znaku dokazivanja realnosti postojanja bošnjačke književnosti i njenih osobnosti, krenuvši od Mehmed-Bega Kapetanovića Ljubušaka, odnosno Safvet-bega Bašagića pa sve do Rizvića i dalje.

„To je u suštini povijest emancipacije jedne literature, povijest nastojanja da joj se napokon osigura i realna književnohistoriografska egzistencija poput drugih južnoslavenskih književnosti, a posebno poput hrvatske i srpske književnosti kao u južnoslavenskom kontekstu dominantnih književnih praksi u osnovi istog, zajedničkog jezika, odnosno povijest u kojoj je naprije Begićev, a potom posebno Rizvićev rad njezin vrhunac i dotad najveća sinteza.“ (Kodrić 2018: 263)

Muhidin Džanko (2017) ističe da je bez Rizvićevog književnohistorijskog i književnokritičkog djela nemoguće shvatiti cjelinu bošnjačke književne historiografije, kao i njezinu genezu praćenu od početka XX stoljeća, a posebno razvoj savremene bošnjačke znanosti o književnosti. Rizvićev rad na deskribiranju bošnjačke knjiže-

vnosti austrougarskog perioda predstavljao je „prvu znanstvenu periodizaciju jednoga dijela bošnjačke književnosti koja je došla iz pera jednoga bošnjačkog književnog historičara“ (Džanko 2017: 99).

Devedesete godine XX stoljeća, uprkos najtraumatičnijim dešavanjima u savremenoj bošnjačkoj povijesti, plodonosne su kada je u pitanju djelatnost Enesa Durakovića, za kojeg je „temeljna zadaća savremenih povijesti nacionalne književnosti sadržana upravo u tom naporu saobraženja literarne poetike sjećanja, kojom se književnost u beskonačnoj intertekstualnosti palimpsestske umreženosti tekstova sjeća sebe, i etnocentrične kulture pamćenja, koja i u književnosti, kao i u drugim vidovima kulturnih praksi, prepoznaje prije svega legitimaciju vlastitog nacionalnog identiteta“ (Duraković 2015: 12). Nakon što je bošnjačku književnost nastojao kanonizirati kroz nekoliko antologija i hrestomatija⁴, a što je bio prvi integralan sistemski pristup kanonizaciji bošnjačke književnosti, Duraković je iskustvo bavljenja bošnjačkom i bosanskohercegovačkom kulturom i književnosti pretočio u studije *Obzori bošnjačke književnosti* (2012) i *Bosanskohercegovački književni obzori* (2015), čime je na izvjestan način sublimirao *bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*.⁵ Konsolidacija bošnjačkog književnog korpusa na taj je način omogućila dalji razvitak bošnjačke književne znanosti i brže uklapanje u evropske znanstvene tokove.

PITANJE IDENTITETA U BOŠNJAČKOJ KNJIŽEVNOJ ZNANOSTI

Bošnjačka književna historiografija evoluirala je od početnih psudoznanstvenih do veoma raznolikih, savremenih književnoznanstvenih sistema kakvim danas svjedočimo. Poput svake znanosti i znanost o književnosti je ugrađena u društveni kontekst, a s druge strane održava vlastite unutarnje funkcionalne karakteristike. Činjenica je da se u XXI stoljeću težište znanstvene prosudbe pomjera još uvijek bez određenog preovladavajućeg teorijskog modela koji bi se sa sigurnošću mogao označiti dominantnom znanstvenom paradigmom, a višestrukost primjenjivih teorija u savremenoj znanosti o književnosti danas je recipročna temeljnoj slici predmeta nje-

⁴ *Antologija muslimanske poezije XX vijeka* (1991), *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka* (1995), *Antologija bosanskohercegovačke poezije XX vijeka* (2000) – u koautorstvu s Milom Stojićem i Markom Vešovićem, *Muslimanska književnost XX vijeka*, knj. I-XXV (1991), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, I-VI (1998)

⁵ *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, naziv je studije koju je Duraković objavio 2003. godine u izdavačkoj kući Vrijeme, Zenica.

zinog proučavanja. Književni tekstovi koje označavamo pripadajućim korpusu bošnjačke književnosti, svojim poetičkim i oblikotvornim načelima su toliko disperzivni da ih je zapravo i nemoguće obuhvatiti jedinstvenim metajezičkim opisom.

Baveći se pitanjima identiteta u savremenom bosanskohercegovačkom društvu Džafić, Krčalo i Ramić (2019: 163) navode da su životni tokovi u bosanskohercegovačkom društvu obilježeni sa dva paralelna procesa: procesom postratnog ekonomskog, političkog i kulturnog konsolidovanja i procesom savremenih identifikacijskih rekonfiguracija. Riječ je o društvu koje se ne uklapa u evropski model nacionalne države zbog svojih specifičnosti, a to su struktura sačinjena po principu intrakulturnog balansa i nadogradnje vlastite kulture elementima drugih kultura, te odsustva prevlasti samo jedne konfesije ili jednog naroda. S tim u vezi je i mišljenje Vedada Spahića da je bosanska multikulturalost „i nakon raspada Osmanskog carstva bila i ostala jednom od glavnih smetnji konceptima involviranja Bosne i Bošnjaka u evropski kulturno-civilizacijski krug budući da u tom krugu takav kompozitni model vjersko-kulturne morfologije nije prepoznavan kao vernakularibilna opcija“ (2016: 24). To „višestruko kodiranje bosanske kulture“, smatra Spahić, „specifičnim autohtonim, okcidentalnim i orijentalnim obrascima, nije privilegija samo jedne, bošnjačke sastavnice, već trajna karakteristika svih etničkih tradicija ponaosob i bosanskog kompozituma kao cjeline, koja svoju semiozu osigurava jedino kao fenomen ukrštanja, slojevitosti i provokativnog sinkretizma“ (2016a: 93-94). Prema svom znanstveno-kritičkom fenotipu ovaj autor je začetnik jednog sasvim novog pristupa bošnjačkom identitetu, a čija ishodišta u fokusu uvijek zadržavaju kulturalnu, književnohistorijsku i književnoteorijsku perspektivu, održavajući pritom u svojim interpretacijama balans između esencijalizma i antiesencijalizma koji, kako zapaža Petković, „u bilo kojoj ozbiljnoj i profesionalno odgovornoj raspravi nisu u odnosu binarnosti: dapače, u odnosu su nadopune – suplementarnosti“ (2020: 100).

Jedan od važnijih pravaca istraživanja u savremenim humanističkim disciplinama, pa i književnoj teoriji, bavi se upravo pitanjima tvorbe identiteta, problemima identifikacije i prirode subjekta. Kulturni identitet izražen u književnosti uspostavlja se kroz složenu stvarnost povijesnih procesa i kontinuiranu interakciju s drugim kulturama i književnostima. Posebnosti poetičkog identiteta bošnjačke književnosti očite su „ne samo u tradicionalnom opisu dijahronijskog književnopovijesnog niza, nego još značajnije u prepoznavanju temeljnih kulturnomemorijskih toposa, formata i figura književne tradicije što se u savremenoj književnosti čitaju kao temeljna kulturna osnova i arhetipska potka savremenog književnog teksta. U tom smislu i bošnjačka savremena književnost, u cjelini različitih diskurzivnih praksi i etno-

kulturnog definiranja, književni identitet potvrđuje u reverzibilnosti i djelotvornosti arhetipskih obrazaca tradicije, preobražene i inovirane u savremenim vidovima kulturne produkcije“ (Duraković 2010: 50).

Škulj (2012) smatra da su područja umjetnosti i književnosti, poput znanosti, dio ljudskog kapitala, a svaki diskurs, bio on književni ili znanstveni, otvara problem transgresivne spoznaje. Književno istraživanje, smatra ova autorica, zahvaljujući svojim teorijskim i metodološkim pomacima, te konceptualnim modelima, može ozbiljno doprinijeti novoj proizvodnji znanja u transdisciplinarnim pristupima, a što korespondira sa uvodnom Spahićevom tezom da su najznačajniji trenuci književne nauke oni kada ista govoreći o književnosti otkriva dubinske strukture čitave kulture.

Saznanje da su pripovijesti svuda oko nas dovelo je do uvida da pripovijest ima centralnu ulogu u kreiranju i prikazivanju identiteta, kako pojedinačnih, tako i grupnih. Savremeno doba obilježava heterogenost, multiplicitet i otvorenost perspektiva, te za razliku od nekadašnjeg mišljenja, gdje je identitet predstavljao konstantu i homogenost kategorije, savremeni pojam identiteta upućuje na njegov interaktivni karakter i tijesnu povezanost identiteta i diskursa, odnosno identiteta i kulture. Kao višeslojna i promjenljiva kategorija, identitet se multiplicira i transformira, konstruira različitim društvenim diskursima i pozicijama koje se međusobno presijecaju, osporavaju ili potiču.

U XXI je stoljeću zanimanje za historijske, društvene i političke preduslove i posljedice književnog stvaralaštva i interpretacije pomjerilo težište sa estetske analize književnog djela na ideološku analizu diskurzivnih praksi, a što je rezultiralo i urušavanjem dotadašnjeg liberalno-humanističkog književnog kanona. Književni tekstovi izašli su iz dosadašnjih literarnih okvira i mjesto rasprave pronašli u filozofskim, sociološkim, historijskim, političkim ili ideološkim praksama. Književni tekst danas se shvata kao kulturalni proizvod koji zastupa realizirane ili potencijalne individualne ili društvene identifikacije, pa prema tome i sudjeluje u konstituiranju mogućnosti identifikacije. U tom je kontekstu uloga književnosti kao faktora formiranja tog identitetskog konstrukta multidimenzionalna.

S tim u vezi je i značajna studija Nihada Agića *Književnost i kulturalno pamćenje* u kojoj autor pojam kulture izlaže kao iskustvo kodirano u znakove i upisano u tekst pri čemu se pamćenje kulture ukazuje kao estetičko i semantičko iskustvo nastalo ili proizašlo iz teksta (2010: 13). Promovirajući znanstveni metod kulturno-povijesne naratologije čijom bi se primjenom ostvarila produktivna veza naratološkog koncepta s kulturnopovijesnim vidovima kulture sjećanja, Agić je uočio da su upravo zbog odsustva dokumentarno utemeljenih istraživanja historijskih kontinuiteta bošnjačke tra-

dicije, brojni književni tekstovi naseljeni etnokulturno semantiziranim figurama sjećanja, pa su stoga jezik i pismo postali sakralna mjesta pamćenja potisnute i zaboravljene bošnjačke kulture. „Književnost kao medij kulture sjećanja, ostvaruje se i realizira putem, metaforike i retorike pamćenja, a književna teorija i kulturalne nauke do sada su na samom početku u svojim priložima o metaforici i retorici pamćenja“ (Agić 2010: 23).

Savremena istraživanja bošnjačke književnosti predstavljaju u tom pogledu kako pokušaj etabliranja savremenih teorijskih akvizicija i procedura, tako i napor da se ostvari metodološki pomak, koji bi iste dodatno osnažio. U tom smislu, a imajući u vidu da je identitet uvijek mjesto prelamanja moći i znanja koje „postaje problem složene društveno-političke svakodnevice“ (Denić-Grabić 2010: 6), isti se propituje u obzoru tzv. nove geografije ličnosti i globalnog sistema (trans)nacionalnih mreža u teorijskim istraživanjima svih društvenih i humanističkih disciplina – teorije književnosti, historije, sociologije, političkih nauka, kulturalnih, postkolonijalnih, feminističkih studija itd. Sve ovo upućuje na važnu i dosada kod nas nedovoljno istraženu povezanost i međuzavisnost književne djelatnosti i širih socio-kulturalnih zbivanja i procesa.

ZAKLJUČAK

Bošnjačka književnost i bošnjačka znanost o književnosti su višeznačni i dinamični fenomeni. Podjednako izložene unutarnjim, lokalnim ali i vanjskim uticajima, razvijale su vlastite posebnosti u otvorenosti i otporu prema uticajima drugih, potvrđujući ključno obilježje svakog identiteta kao nestabilne strukture koja nastaje u procesu identifikacija i razlikovanja. Još uvijek u procesu samorazumijevanja, određenja strukturnih elemenata te situiranja i interpretiranja svojih sadržaja, one su danas fokusirane na prakse i životne svjetove ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u širokom krugu bošnjačke dijaspore.

Bošnjačka književna identitologija danas egzistira u prostorima pomjerenih granica stroge autonomije znanosti o književnosti. Tradicija i kultura uvijek iznova iniciraju ponovna čitanja, revizije, potvrđivanja i prevrednovanja. S novim teorijsko-metodološkim alatima iskrsavaju i nova nedefinirana mjesta i kompleksna pitanja koja zahtijevaju odgovore, a da se pri tome u Bosni i Hercegovini i dalje nosimo sa teretima i hipotekama prošlosti koje su upravo u pitanjima identiteta posebno izražene.

LITERATURA

1. Agić, Nihad (2010), *Književnost i kulturalno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
2. Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica
3. Denić-Grabić, Alma (2010), *Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća*, BZK Preporod, Brčko
4. Derrida, Jacques (1999), *Drugi smjer*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
5. Duraković, Enes (2010), "Traganje za književnim identitetom (Poetika sjećanja i kritička samorefleksija)", *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, br. 3, god. LI, 11-52.
6. Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
7. Duraković, Enes (2015), *Bosanskohercegovački književni obzori*, KDBH Preporod, Zagreb
8. Džafić, Adnan, Nezir Krčalo (2019), "Bosanski identitet – razaranje paradigme multilateralosti?", *DHS - Društvene i humanističke studije*, god. 2, br. 8, 169-184.
9. Džafić, Adnan, Nezir Krčalo, Edin Ramić (2019), *Zov (post)modernih sirena: Identitet kao centralni istraživački problem društvenih i humanističkih nauka 20. i 21. stoljeća*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
10. Džafić, Šeherezada (2015), *Interkulturni kon/tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo
11. Džanko, Muhidin (2017), "Na marginama jednog 'terminološkog čišćenja'", *DHS – Društvene i humanističke studije*, god. 2, br. 2. str. 97-108.
12. Đurišin, Dioniz (1997), *Šta je svetska književnost?*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stjanovića, Novi Sad
13. Erikson, Erik H. (2008), *Identitet i životni ciklus*, Zavod za udžbenike, Beograd
14. Golubović, Zagorka (1998), *Ja i drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd
15. Hadžimuhamedović, Amra (2012), "Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegova savremena interpretacija", *Godišnjak BZK Preporod*, XII, 235-254.
16. Hall, Stuart (2001), "Kome treba 'identitet'?", *Reč*, br. 64, 215-233.
17. Isaković, Alija (1990), *Biserje. Antologija muslimanske književnosti. II dopunjeno izdanje*, IRO Otakar Keršovani, Opatija

18. Karahasan, Dževad (1997), *Dosadna razmatranja*, Durieux, Zagreb.
19. Kodrić, Sanjin (2017), "Bošnjačka književnost i kulturalna bosnistika: književnoteorijski i književnohistorijski aspekti", u: *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Zbornik radova, Naučni skup, Brčko, 15-16. 10. 2016, BZK Preporod, Brčko, 25-42.
20. Konstantinović, Zoran (1983), "Teorija sistema i modela u proučavanju jugoslovenskih književnosti u prvoj polovini XX stoleća", u: *Komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti*, Zavod za znanost o književnosti filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb
21. Lotman, Jurij M. (2004), *Semiosfera (U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera – istorija)*, prevod s ruskog Veselka Santini, Svetovi, Novi Sad
22. Lovrenović, Ivan (2015), "Kulturni identitet Bosne i Hercegovine", *Identiteti – Kulture – Jezici*, god.1, br.1, 31-52.
23. Moranjak-Bamburać, Nirman (1998), "Prema problemu kulturnog sinkretizma u Bosni i Hercegovini", *Dijalog - časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, br. 2-3, 97-122.
24. Pečenković Vildana (2014). "Kolonijalni diskurs, evropeizacija i proces kulturnog pre/kodiranja (austroougarsko razdoblje) ili skromno Pismo, ali ne iz 1920...", *Zeničke sveske - časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, br.19/14, 134-145.
25. Petković, Nikola (2020), *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?*, Disput, Zagreb
26. Rizvić, Muhsin (1994), *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo
27. Spahić, Vedad (2008), *Prokrustova večernja škola*, BosniArs, Tuzla
28. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ, Tuzla
29. Spahić, Vedad (2016a), "Status bosanskohercegovačke književnosti unutar B/H/S/C interliterarne zajednice danas", *Bosanski jezik*, br.13, 91-106.
30. Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse: studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla
31. Škulj, Jola (2000), "Comparative Literature and Cultural Identity" CLCWeb: *Comparative Literature and Culture*, vol. 2.4, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1088> (dostupno 12. 01. 2021)
32. Škulj, Jola (2012), "Kompleksnost, literatura, znanost: o diskurzu in dialogu". *Primerjalna književnost*, god. 35, br. 2, 15-25.

IDENTITY ISSUES IN BOSNIAK LITERARY SCIENCE AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

In the period between the end of the 20th and the beginning of the 21st century, Bosniak literary science found itself, like its literature a century earlier, in proving its own identity. The recent generation of Bosnian-Herzegovinian theorists confirms in numerous studies the validity of the application of different literary-theoretical concepts in the study of the Bosniak literary past, with identity issues in literature being among the most important. In this regard, the paper will focus on two important issues. The first is the decades-long neglect of Bosniak literature and, consequently, the scientific exploration of its structural-poetic features. The second question, which the paper will attempt to answer, was raised in the study 'Literature and the Identities' by Vedad Spahić. This theorist believes that the most significant moments of literary science are when it reveals the deep structures of the whole culture while talking about literature. Apart from Spahić, the corpus of literature includes the studies by Enes Duraković, Sanjin Kodrić, and other theorists of the 21st century. Their works confirm that Bosniak literary identity today exists in areas distorted borders strict autonomy of literary science.

Keywords: Bosniak literature; literary science; identities

Adrese autorica
Author's address

Vildana Pečenković
Nermina Delić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
vildana.pecenkovic@unbi.ba
nerminadelic31@gmail.com